

[B] **HET VERVELENDE VERLEDEN.
“DAT NOOIT MEER” VAN CHRIS VAN DER HEIJDEN**

Met *Dat nooit meer* kun je een mens doodslaan. Eind 2011 promoveerde Chris van der Heijden met dit omstandige werk aan de Universiteit van Amsterdam. Ruim 700 pagina's tekst en nog eens 200 bladzijden noten en bibliografie brengen het complexe verhaal van de Nederlandse omgang met het oorlogsverleden. De auteur is allerminst een beginneling. Als begenadigd veelschrijver combineert deze Nederlandse historicus al meer dan twintig jaar een rijk gevulde journalistieke carrière met de uitbouw van een voornamelijk geschiedkundig oeuvre waarin de Tweede Wereldoorlog een bijzondere plaats heeft. Tot spijt van wie het benijdt, zette de publicatie van *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (2001) hem al onwrikbaar op de kaart van de Nederlandse oorlogshistoriografie. Liters inkt, niet zelden aangengend met vitriool, vloeiden over zijn stelling dat het merendeel van de burgers tijdens de bezetting eerder bezig was met het dagelijks brood dan met verheven principes van goed en fout. Het was de knuppel in het hoenderhok, een benadering die op eigenzinnige wijze gehoor gaf aan de verzuchting in de inaugurele rede van Hans Blom aan de Universiteit van Amsterdam (1983), namelijk dat de Nederlandse geschiedenissen over de bezettingstijd lange tijd geschreven waren vanuit een verlamdend zwart-witperspectief. Een decennium na *Grijs verleden*, en ditmaal met genoemde hoogleraar als promotor, heeft Chris van der Heijden in *Dat nooit meer* niet langer de oorlog als onderwerp maar wel de wijze waarop die al meer dan 65 jaar herinnerd, herdacht, verbeeld en herschreven wordt.

In evenveel boekdelen onderscheidt de auteur vier fasen in de ontwikkeling van het Nederlandse Nachleben. Zowel de afbakening als de betekenis van de korte periode 1944-1949 valt enigszins onverwacht uit de lucht. Tijdens de onmiddellijke naoorlog, aldus de auteur, erodeerde het door de bevrijdingsroes eenduidig gedicteerde verzetsbeeld al snel door de somberheid van het moeizame herstel, de materiële noden, de zuiveringen, de Indonesische kwestie, enzovoort. Het duurde niet lang of enige gedeelte beeldvorming en verwerking

van het recente verleden was zoek. Ontnuchtering en onvrede alom, complex en hier en daar zelfs grijs gekleurd – toen al! Dat is nieuw en in tegenspraak met een van de belangrijkste vaststellingen uit *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*. De redacteurs Frank van Vree en Rob van der Laarse betogen daarin immers dat de oorlog in de eerste decennia na 1945 veelal wel als een strikt nationale gebeurtenis herdacht werd. Een gecanoniseerde herinneringscultuur dus, maar dan wel één die de stem van daders en slachtoffergroepen smoorde. In dat opzicht vaart Chris van der Heijden in hetzelfde water een andere koers. Ook tijdens de tweede fase, de jaren vijftig, ontbrak het aan een consensus, een convergerende beeldvorming, *net omdat* verzetslui, Joden, tewerkgestelden of collaborateurs hun verhaal verbeteren en minder getroffenen “achter gesloten deuren” kond deden van hun wedervaren. De jaren zestig brachten echter verandering. Enigszins enigmatisch spreekt de auteur over de oorlog die werd. Het dominante discours waar Hans Blom het over had, kreeg toen zijn beslag. Geritmeerd op een schaal van goed en fout ontstond dé oorlogsgeschiedenis van de Nederlandse natie, het slachtoffer van de Duitse agressor. Tegen de achtergrond van internationale gebeurtenissen zoals het Eichmannproces, algemene maatschappelijke veranderingen en de rol in media en politiek van de generatie die de oorlog op jonge leeftijd had meegemaakt, verschijnt Loe de Jong door zijn alomtegenwoordigheid, meer nog dan Jacques Presser en Henk van Randwijk, als de bouwheer van dat referentiële oorlogsverhaal. In een tot heden laatste fase, vanaf 1980, benadrukt Chris van der Heijden tot slot de wijze waarop de invloed van de oorlog weliswaar taande, maar de herinnering en verbeelding ervan ongekende toppen scheerden. Het is een ontwikkeling die hij neerzet als een “publicitaire herinneringshousse”, voornamelijk gekenmerkt door een uitgesproken associatie met – ja, zelfs dominantie van – de Shoah. Frank van Vree en Rob van der Laarse spraken in dat verband ook al over een mondiale dynamiek, een ware “Holocaust memory boom”. Tegelijk zorgen de verwetenschappelijking van het debat en inzicht in het gecompliceerde verleden voor een oorlogsbeeld dat niet enkel grijs aandoet,

maar wel veelkleurig, als “een regenboog vol zwart, wit en grijs”.

Dat nooit meer kreeg ondertussen een stortvloed aan recensies over zich heen. Een groot aandeel daarvan spaart de roede niet, voor de inhoud noch voor de auteur. Het lijkt wel een doordruk van de commotie die *Grijs verleden*, een eerste maal bij publicatie en in verhevigde vorm sinds 2008, heeft teweeggebracht. Afgezien van de inhoudelijke opmerkingen speelt men niet zelden eerder de persoon dan de bal – weinig constructief noch intellectueel eerlijk. Chris van der Heijden is al een keer “secundair antisemitisme” verweten – een begrip geleend van Peter Schönbach – en subtiel voert men maar al te graag aan dat hij de zoon is van een Waffen-SS'er. Alsof hij hardnekkig kampt met het Stockholmsyndroom. Door modder te gooien, maak je jezelf natuurlijk ook vuil. Tot slot, en niet het minst, grijpen vele kritieken de gelegenheid aan om zijn boek uit 2001 weer op de pijnbank te leggen. Een overzicht van woord en wederwoord, waarvan de belangrijkste reacties zijn verzameld op een door de auteur speciaal in het leven geroepen blog (<http://datnooitmeer.blogspot.com/>), leert alvast één ding: Nederland heeft last van een vervelend verleden. Het hoeft zeker niet onder te doen voor het in België door Luc Huyse en Steven Dhondt gemunte “onverwerkt verleden”, of wat Henry Rousso in Frankrijk pathologisch betitelde als het “Vichy-syndroom”. Behalve naijver en feitelijke kanttekeningen spreekt er uit de recensies zeer veel irritatie, ja zelfs frustratie, over de gehuldigde interpretatie.

Als de auteur meende buiten schot te blijven nu hij een boek schreef dat niet handelde over de oorlog zelf en de relativiteit van de moraal, dan dacht hij verkeerd. Hoe en wat wij ons herinneren, zegt immers zo mogelijk nog meer over onszelf en de samenleving dan ons lief is. In dat opzicht is *Dat nooit meer* een ambitieus boek, niet enkel omdat de auteur ten opzichte van zijn eigen pennenvrucht uit 2001 naar eigen zeggen in een “spagaatpositie” belandt, maar ook omdat het anders dan de meeste proefschriften een breedvoerige en verhalende synthese beoogt. Dat maakt het werk niet enkel bijzonder lijvig maar ook een heuse opgave om hier en daar door de bomen het bos nog te zien en dus met de nodige nuance de synopsis te vatten.

Chris van der Heijden slaagt er immers niet in, en hier zitten we bij de hermeneutische frustratie, de impressionistische – bijna pointillistische – geschiedschrijving te overstijgen. Door in verschillende toetsen persoonlijke relazen, een trits merkwaardigheden, interessante verhalen en geassocieerde anekdoten op schrift te stellen, leest het daarom vaak eerder als een stijloefening dan als een beargumenteerd wetenschappelijk betoog. Net zoals bij Monets kathedraal van Rouen ontstaat er vanaf een afstand een beeld dat wisselt afhankelijk van de invalshoek en de speling van het licht. De contouren staan min of meer vast, maar het kleurenpalet wordt bepaald door de persoonlijke selectie en plaatsing, kortweg door de hand van de artiest. *Dat nooit meer* biedt met andere woorden weinig conceptueel of methodologisch houvast. Dat is niet uitzonderlijk voor een werk dat de omgang met het verleden onder de loep neemt. Vele *memory studies* lijden aan dezelfde kwaal. Sommige auteurs hanteren het begrippenkader van een van de coryfeeën uit de discipline (Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Aleida Assman), anderen sleutelen onder invloed van kritische theoretici als Wulf Kansteiner aan een nieuw of hybride analysemodel en tot slot zijn er degenen die zweren bij het narratief zonder meer. En dan krijg je onvermijdelijk een uitputtingsslag van zevenhonderd pagina's tekst, in het bijzonder wanneer die geschreven zijn vanuit het journalistieke motto *show, don't tell*. Dat is a priori problematisch. Een illustratie is geen analyse. Het zet niet alleen de deur open voor kritiek op de ordening en interpretatie, maar roept ook heel wat vragen op. Waar gaat het over representatie en waar over perceptie? Wanneer krijgt een bepaalde beeldvorming het etiket dominant te zijn? Hoe is de fasering te verantwoorden? Kan de eindconclusie van *Grijs verleden* misschien ook niet opgeworpen worden tegen de these van *Dat nooit meer*, namelijk: was het gros na de oorlog ook niet simpelweg bezig met (over)leven? Hoe zit het met de dynamiek, de meerstemmigheid en dissonantie van de herinneringen? Nu, de auteur lijkt zich wel bewust van de meeste kennistheoretische valkuilen, maar dat komt laat en beknopt. In die zin is zijn epiloog een onmisbare, maar weinig geoperationaliseerde handleiding bij de lectuur.

Stilstaande trein tijdens de dodenherdenking, 1954.
Foto Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Moet dit werk daarom naar de prullenmand verwezen worden? Allerminst. Het is wel degelijk verdienstelijk. Chris van der Heijden gunt de plot de ruimte, heeft respect voor het persoonlijke verhaal en verpakt de complexiteit in veelal snedige woorden. Hij levert in de eerste plaats een uitgebreide documentatiemap af die uitnodigt tot verdere uitdieping, toetsing en analyse. Uit de vele reacties blijkt alvast dat zijn werk een injectie gaf aan de motor van de wetenschappelijke dialectiek. En dat is alleen maar toe te juichen. De bal ligt nu in het kamp van de criticasters. In ieder geval slaagt *Dat nooit meer* erin het vervelende verleden te verlevendigen.

KOEN AERTS

CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Dat nooit meer. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, Contact, Amsterdam, 2011, 928 p.